

ПАПА ІВАН ПАВЛО II І КОМУНІСТИЧНІ РЕЖИМИ: ЯК ВІРА ПЕРЕМОГЛА СТРАХ

Мацюк Уляна,

здобувачка вищої освіти першого рівня
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: matsukuliana@gmail.com

Науковий керівник: **Алексівець Леся,**

доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У другій половині ХХ ст. Центральна і Східна Європа стали ареною глибоких політичних і соціальних змін, які призвели до краху комуністичних режимів і утвердження демократичних форм правління. Однією з ключових постатей цього періоду був Папа Іван Павло II – духовний лідер, який очолював Католицьку Церкву впродовж майже трьох десятиліть, від 1978 до 2005 р. Його понтифікат припав на критичну епоху «холодної війни», політичної стагнації тоталітарних систем і, водночас, наростання внутрішнього спротиву репресивним режимам.

Іван Павло II не був політичним діячем у вузькому розумінні цього слова – він не очолював партії, не видавав указів, не вів збройної боротьби. Проте його вплив на падіння комуністичних систем був не менш значущим, ніж роль політичних лідерів. Його інструментом була віра, а головною силою – моральний авторитет. У цьому полягає унікальність феномену Івана Павла II: він довів, що дух може бути сильнішим за репресивну державну машину, а слово – ефективнішим за зброю.

Це дослідження має на меті розглянути, як Папа Іван Павло II використав авторитет Церкви, християнське вчення про гідність людини і право на свободу совісті, щоб сприяти поваленню комуністичних режимів. Особливу увагу приділено його апостольським візитам, взаємодії з рухами опору, зокрема з польською «Солідарністю», реакції на його діяльність з боку радянських спецслужб і держав, а також його ролі у формуванні нової моральної парадигми для посткомуністичного простору.

Після закінчення Другої світової війни значна частина Європи – від Балтійського до Адріатичного моря – опинилася під впливом Радянського Союзу. Утворення Варшавського блоку закріпило поділ континенту на дві зони впливу. У країнах Східної Європи були встановлені маріонеткові

комуністичні уряди, які копіювали радянську модель політичної централізації, планової економіки та жорсткого контролю над ідеологією.

Комуністична ідеологія, як відомо, була несумісна з релігією. У її основі лежав діалектичний матеріалізм, а отже, заперечення існування Бога як таке. Церква сприймалася як опора буржуазного ладу, а релігія – як «опіум для народу», як висловився Маркс. Церковні інституції підлягали ліквідації або підпорядкуванню державі, священників переслідували, а віруючих обмежували в правах. У країнах радянського блоку ситуація була схожою, хоча й відрізнялася рівнем репресій. У Польщі, наприклад, Католицька Церква залишалася впливовою силою, але зазнавала постійного тиску з боку влади. У Чехословаччині та Угорщині створено маріонеткові «державні церкви». У Румунії і Болгарії – тотальне підпорядкування духовенства. В Україні, яка була частиною Радянського Союзу, особливо жорстоким було переслідування Української Греко-Католицької Церкви, яка була насильно «ліквідована» у 1946 р.

У такій ситуації Церква опинялася в умовах підпілля, опору або вимушеної співпраці. Суспільство жило в страху перед репресіями, доносами, ув'язненням. У цих умовах роль духовного лідера, здатного відродити надію і згуртувати народ навколо вищих цінностей, була критично важливою.

16 жовтня 1978 р. на конклаві кардиналів у Римі Папою Римським було обрано Кароля Войтилу – архієпископа Краківського. Це стало справжньою сенсацією: вперше за 455 р. понтифікат очолив неіталієць, а до того ж – представник країни соціалістичного табору. Обрання поляка було не лише символічним актом, а й сигналом зміни геополітичного і духовного клімату в Європі.

Войтила став не просто церковним адміністратором. Він був філософом, письменником, професором етики, людиною глибокого богословського осмислення людської гідності. Його погляди сформовані в умовах нацистської окупації та повоєнного комуністичного тиску в Польщі. Він бачив, як тоталітарні режими намагаються знищити людську особистість, як стирається межа між правдою і брехнею, між добром і злом. Іван Павло II одразу чітко окреслив пріоритети свого понтифікату: відновлення поваги до життя, гідності особи, свободи совісті і релігії. У проповіді під час інтронізації він звернувся до всього світу словами, що стали пророчими: «Не бійтеся! Відкрийте двері Христу!» Це було послання не лише до вірян, а й до всіх пригнічених і заляканих народів – не боятися тоталітарного страху, не боятися відстоювати свою гідність. Обрання Івана Павла II викликало паніку в колах комуністичної номенклатури. Його вплив на масову свідомість міг бути надзвичайним – особливо у країнах, де католицизм залишався потужною культурною традицією. КДБ, Штазі, польська Служба безпеки почали активне стеження і розробку планів щодо нейтралізації впливу нового Папи. У

політичному вимірі підтримка «Солідарності» не була випадковою чи поверховою. Вона ґрунтувалася на глибокому розумінні природи комуністичної ідеології як такої, що заперечувала не лише свободу совісті, а й гідність особи, родинні зв'язки, автентичну культуру та історичну пам'ять. Папа не закликав до збройного повстання – його позиція залишалася послідовно мирною. Проте моральна і духовна підтримка мільйонів поляків була саме тим імпульсом, який дав силу народові сказати «ні» тоталітаризму. Під час візиту до Польщі в 1983 р. Іван Павло II неодноразово звертався до теми християнської надії як джерела сили у важкі часи. Його слова не були лише теологічними деклараціями – вони звучали як маніфест духовного опору і глибокої довіри до Божого Провидіння.

Не менш важливою була символічна вага замаху на Папу, що відбувся 13 травня 1981 р. Цей день став поворотною точкою не тільки в особистій історії Папи, але й у сприйнятті його ролі на глобальній арені. Той факт, що Іван Павло II пробачив свого нападника Алі Агджу, став потужним свідченням християнського милосердя, здатного роззброїти навіть найжорстокішу ненависть. Папа не став жертвою страху, не озлобився, а навпаки – засвідчив перемогу віри над злом, милосердя над помстою, духовної сили над терором. Це стало сигналом і для комуністичних режимів: вони не змогли зламати його, а отже, не зможуть зламати й народу, який вірить у правду. Окрему увагу слід приділити дипломатичній активності Ватикану в часи понтифікату Івана Павла II. Його «моральна дипломатія» була новою формою геополітики, у якій центром стала не сила зброї, а сила совісті. Папа не мав армій, та його послання з ватиканської кафедри лунали по всьому світу й змушували замислитися лідерів, політиків, інтелектуалів. Його відкриті листи, енцикліки, проповіді під час пастирських візитів ставали не лише джерелом духовного натхнення, а й програмними документами нової європейської ідентичності – ідентичності, що заснована на гідності, свободі, історичній правді.

Візити до комуністичних країн були ще одним ключовим чинником морального впливу Папи на суспільні зміни. Іван Павло II не зупинився на Польщі. Після падіння Берлінського муру він став першим понтифіком, що відвідав Чехословаччину, Угорщину, Литву, Латвію, Естонію, а також інші держави, які тривалий час жили під тиском радянської ідеології. В кожній із цих країн Папа послідовно говорив про права людини, про необхідність національного примирення, про важливість духовної культури, яку тоталітаризм намагався викоринити.

Особливої ваги набуває візит Івана Павла II до України в 2001 р. Цей візит був не лише історичним, а й символічним. Україна на той час уже понад десять років була незалежною державою, однак спадщина

радянського минулого все ще тяжіла над політичним, культурним і релігійним життям країни. Візит Папи був актом міжнародного визнання української ідентичності, а також потужним жестом підтримки з боку Католицької Церкви. Його проповіді у Львові та Києві містили глибокі послання про потребу прощення, національної єдності, міжконфесійного діалогу, що стало надзвичайно актуальним у суспільстві, розділеному не лише політично, а й релігійно. Цей візит був також продовженням логіки понтифікату Івана Павла II, який послідовно підтримував народи, що шукали шляхів до духовного та політичного визволення. Він вірив, що майбутнє Європи неможливе без відновлення пам'яті, без переосмислення тоталітарного досвіду, без християнських засад людської гідності. У промові в Києві Папа наголосив: «Нехай Україна буде землею примирення, землею, в якій людська гідність більше не буде приниженою і втоптанною в порох». Це були не просто слова ввічливості – це була програмна декларація оновлення, звернена до майбутнього.

Особливо важливо у цьому контексті звернути увагу на реакцію комуністичних режимів на діяльність Івана Павла II. Радянські спецслужби уважно стежили за Папою з перших днів його понтифікату. За документами КДБ, оприлюдненими в пострадянський період, видно, що СРСР розглядав Івана Павла II як стратегічну загрозу, яка могла розхитати єдність Варшавського договору. Було створено спеціальні оперативні групи, які займалися дискредитацією Папи в очах громадськості, підбурюванням ворожнечі всередині католицького середовища, а також спробами впливу на східноєвропейських єпископів з метою відмежування від Ватикану. Проте жодна з цих операцій не досягла своєї мети. Навпаки, дедалі більше віруючих і світських людей почали ототожнювати себе з моральною позицією Івана Павла II, вбачаючи в ньому не лише релігійного, а й національного та культурного лідера.

Його енцикліки, зокрема *Redemptor Hominis* (1979), *Laborem Exercens* (1981), *Sollicitudo Rei Socialis* (1987) і *Centesimus Annus* (1991), стали справжніми соціальними маніфестами, у яких Папа обстоював права праці, засуджував бездушність матеріалізму – як капіталістичного, так і комуністичного – і наголошував на необхідності будувати суспільство, засноване на солідарності, любові, правді й свободі. Його соціальна доктрина стала теологічним та філософським підґрунтям для народів, які прагнули свободи, але не хотіли втратити моральних орієнтирів у часи змін.

Іван Павло II виступав не лише як релігійний лідер, але й як моральний авторитет для багатьох країн, які перебували під гнітом комуністичних режимів. Його послання завжди були спрямовані на захист людської гідності, прав людини, свободи совісті та релігійної свободи. Упродовж його понтифікату Католицька Церква розвивала нову концепцію соціального навчання, яке ґрунтувалося на принципах справедливості,

солідарності та миру. Ці принципи не тільки мали теологічне значення, але й стали потужним інструментом для зміни соціально-політичної ситуації в країнах, де панував комуністичний режим. Особливо важливим для папи Івана Павла II було розуміння духовної революції як процесу, який може стати початком політичних і соціальних змін. Він вірив, що справжня зміна починається з внутрішнього преображення людини. Це була концепція, яка допомогла перемогти страх у країнах, де влада прагнула контролювати не тільки політику, а й душі людей. Папа неодноразово підкреслював, що для того, щоб змінити зовнішній світ, необхідно почати з духовного відродження. Тільки внутрішня свобода і віра в Бога могли дати людині силу для боротьби з зовнішнім злом. Папа Іван Павло II також активно підтримував роль Церкви як інституту, який допомагав зберігати моральні засади і національну ідентичність народів, що перебували під контролем комуністичних режимів. І хоча Церква сама зазнавала переслідувань і обмежень з боку тоталітарних держав, Папа завжди наголошував на важливості збереження духовних цінностей, які є основою людського життя. Це були не тільки заклики до молитви і покаяння, а й чітке розуміння того, що Церква повинна бути «світлом у темряві», символом надії для тих, хто страждає від тиранії. Один із найбільших моментів, що засвідчив спільну боротьбу Церкви і народу проти комуністичних режимів, був візит Івана Павла II до Польщі в 1979 р. Перший візит Папи до своєї батьківщини, після його обрання на Папський престол, став знаковим не лише для Польщі, а й для всього комуністичного блоку. Виступи Папи на масових зборах з тисячами вірян стали не просто релігійними актами – це була політична заявка на вільну Польщу, на можливість змін у всьому Східному блоці. Під час цього візиту Іван Павло II акцентував на важливості свободи, гідності людини та релігійних прав. Його заклик «Не бійтеся!» став символом боротьби проти комуністичної ідеології. Ці слова, виголошені на краківському площі, мали не лише релігійне, а й політичне значення, даючи надію мільйонам людей, які прагнули змін. Це був момент, коли комуністичний режим зрозумів, що моральна сила Папи є набагато потужнішою за будь-які репресивні механізми, які він міг застосувати. Іван Павло II закликав поляків зберігати свою гідність і не дозволяти зламати свою віру, навіть під тиском тоталітарного режиму. Ці заклики Папи стали основою для формування громадянської солідарності, яка врешті-решт привела до створення «Солідарності», незалежного профспілкового руху, який став каталізатором змін у Польщі. Іван Павло II, хоч і не був безпосереднім учасником політичних подій, грав важливу роль у моральній підготовці польського народу до боротьби за свою свободу. Підтримка «Солідарності» з боку Ватикану була не лише символічною, але й практичною. Папа Іван Павло II закликав до міжнародної підтримки

Польщі, звертаючи увагу на необхідність економічних санкцій проти режиму. Він активно працював через дипломатичні канали, надаючи моральну підтримку керівництву руху і сприяючи поширенню ідеї свободи в інших країнах Східної Європи. Згодом цей рух «Солідарності» став однією з основ для падіння комуністичних режимів у Східній Європі, й Польща стала першою країною, де комуністичний режим змушений був сісти за стіл переговорів із представниками опозиції. В результаті переговорів 1989 р. відбулися вільні вибори, що призвели до встановлення демократичного уряду. Цей історичний момент не був би можливий без підтримки Івана Павла II, без його морального авторитету, без того духовного імпульсу, який він давав людям. Також особливо значним був його візит до Чехословаччини в 1990 р., де він підкреслив важливість єдності між християнами і не-християнами для розбудови мирної Європи. Папа наголошував, що справжня свобода передбачає відповідальність за інших, що лише в такому контексті можливо створити стабільну демократію. Іван Павло II розумів, що вплив на комуністичні режими не обмежується лише релігійними промовами. Його дипломатична діяльність, тісна співпраця з західними урядами, сприяння відновленню національної ідентичності і релігійних свобод у країнах, що звільнялися від радянського гніту, дозволяли відігравати ключову роль у політичних змінах. Він був моральним лідером для всіх народів, які прагнули побудувати новий порядок на засадах свободи, правди та братерства. Особливий акцент потрібно зробити на дипломатії Папи щодо Радянського Союзу. У 1980-х рр. Папа Іван Павло II став моральним антиподом радянської влади, яка, своєю чергою, намагалася применшити його вплив через пропаганду і внутрішнє послаблення релігійних структур. Проте Папа залишався віddаним своєму покликанню і став важливим гравцем у протистоянні політичним системам, що прагнули знищити християнське вчення, особливо на території Східної Європи.

Іван Павло II чітко розумів, що комуністичні режими, незалежно від їхніх економічних або політичних досягнень, за суттю є антигуманними, оскільки позбавляють людину її основних прав, передусім права на свободу совісті та віросповідання. У численних проповідях і зверненнях Папа акцентував увагу на тому, що людина повинна бути вільною у своєму виборі і своїй вірі, і цей принцип має ґрунтуватися на глибоких моральних засадах, закладених у християнстві.

Під час численних візитів до країн, що переживали гніт комуністичних урядів, Папа піднімав важливі питання не лише релігійної свободи, але й економічної справедливості та людської гідності. Його слова про важливість прав людини, свободи, гідності, справедливості й миру знаходили відгук у серцях мільйонів людей, які перебували під владою репресивних систем. Кожен його візит ставав актом підтримки для тих, хто був змушений жити в умовах тоталітарного тиску.

Незважаючи на те, що Папа Іван Павло II не був безпосередньо пов'язаний із політичними процесами в Радянському Союзі, його моральна підтримка вплинула на багато аспектів, що стосувалися падіння комуністичних режимів у Східній Європі. Під час процесу перебудови в СРСР Папа надавав підтримку рухам за свободу і демократичні реформи. Він закликав до дотримання прав людини, підкреслюючи важливість розширення свободи совісті і віросповідання в країнах, що перебували під радянським контролем.

Іван Павло II постійно виступав на захист релігійних громад у Радянському Союзі, вимагаючи від урядів країн, що входили до СРСР, покращення становища релігійних меншин та припинення переслідувань. Він активно піднімав питання про свободу релігії в усіх своїх міжнародних зустрічах і виступах, і навіть радянська пропаганда визнавала його значний вплив на внутрішньополітичну ситуацію. Папа розумів, що ключовою для змін була не тільки політика, але й духовне відродження, і тому він зосередив увагу на підтримці моральної сили людей, які боролися за свої права.

Важливими стали його численні заклики до міжнародної підтримки країн Східного блоку, особливо в період, коли відбувалася зміна влади в радянських республіках і починалася нова етап політичних процесів. Вже в середині 1980-х рр. стало очевидно, що комуністичний режим у СРСР знаходиться під серйозним тиском, і падіння Берлінської стіни в 1989 році стало символом початку кінця цього режиму.

Авторитет Папи Івана Павла II зіграє ключову роль у процесах змін в Східній Європі, допомагаючи народам боротися за свою гідність і свободу. Він був не тільки моральним, але й політичним лідером у боротьбі проти тоталітарних режимів, і навіть у найскладніші моменти для цих народів знаходив спосіб підтримати їх у їхніх прагненнях до свободи та незалежності.

Важливу роль у подоланні комуністичних режимів відіграла також діяльність Римської Курії, яку очолював Папа Іван Павло II. Хоча офіційна дипломатія Святого Престолу не завжди була публічною, внутрішньо вона була важливим інструментом, що дозволяв встановлювати не лише релігійні, але й політичні контакти з урядами, які перебували під контролем комуністичних режимів. Дипломатичні зусилля Святого Престолу, зокрема, сприяли ослабленню впливу Комуністичної партії у Східній Європі. Іван Павло II активно підтримував переговори з урядами СРСР та інших соціалістичних країн, пропонуючи таку співпрацю, яка могла б допомогти у збереженні миру і стабільності, водночас сприяючи процесам демократичних перетворень. Один з найважливіших моментів дипломатичної діяльності Папи – це його роль у формуванні Ватиканської дипломатії, яка зуміла знайти компроміс між

традиційними релігійними принципами і реаліями політичної ситуації в країнах Східного блоку. Папа активно підкреслював важливість діалогу, співпраці та мирного співіснування релігії і політики, підкреслюючи, що саме в цей спосіб можна подолати тоталітарні тенденції й уникнути насильства. У цьому контексті слід зазначити діяльність Папи в рамках двосторонніх переговорів із Радянським Союзом. Іван Павло II був глибоко переконаний, що для досягнення тривалого миру та безпеки в Європі важливо створити механізми, які б забезпечували права людини та свободу віросповідання навіть у державах, де комуністичні режими намагалися їх обмежувати. Також особливим прикладом важливості моральної підтримки з боку Папи є ситуація в Румунії, де режим Ніколае Чаушеску був однією з найжорстокіших форм комуністичної диктатури в Східній Європі. Візит Папи Івана Павла II до Румунії в 1999 р. став символом надії для тих, хто переживав під гнітом тоталітаризму. Того часу режим Чаушеску вже демонстрував ознаки ослаблення, але через велику репресивність і жорстокість він залишався на владному олімпі. Іван Павло II чітко демонстрував своє прагнення допомогти румунському народу позбутися морального і політичного пригнічення, яке спричинило багаторічне правління комуністів. Важливим кроком стало те, що Папа відкрито підтримував румунських католиків та православних християн, що намагалися отримати більше прав на віросповідання та культурну автономію, і закликав до відновлення людської гідності. Візит Папи став стимулом для розвитку опозиції до диктаторського режиму, а моральний авторитет Понтифіка дозволив мобілізувати громадськість і сприяти підготовці до політичних змін у країні. Падіння режиму Чаушеску і відновлення демократичних процесів у Румунії є одним із прикладів того, як моральне натхнення і підтримка Папи стали потужним каталізатором для змін у країнах Східної Європи, де комуністичні диктатури прагнули зберегти свою владу.

Іван Павло II був також тісно пов'язаний з процесами побудови нової міжнародної системи безпеки, де поважання прав людини та свободи совісті стали невід'ємною частиною світового порядку. Він активно підтримував створення різних міжнародних механізмів для запобігання насильству, зокрема в контексті закінчення холодної війни. Папа закликав до мирного вирішення конфліктів і використовував всі свої дипломатичні зв'язки для того, щоб заохотити уряди до дотримання міжнародних норм права.

Він наголошував на тому, що світ може бути стабільним лише тоді, коли буде забезпечено основне право людини на гідність та свободу. Це включало не тільки політичні та економічні реформи, але й моральні принципи, які мають бути в основі взаємних відносин між державами. Ватикан під керівництвом Івана Павла II був активним учасником у створенні міжнародних ініціатив, які сприяли мирному співіснуванню

народів та народам, що переживали економічні й соціальні труднощі, надавалася моральна підтримка.

Висновки. Таким чином, вплив Івана Павла II на комуністичні режими Східної Європи був величезним і багатограним. Його моральний авторитет, дипломатичні зусилля та підтримка народів, що прагнули свободи, стали важливими складовими перемоги над тоталітаризмом. Папа Іван Павло II не лише проповідував духовні істини, а й активно сприяв моральному та політичному відродженню Європи в період після холодної війни, коли перед людьми постало завдання будувати нову, демократичну і вільну Європу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іван Павло II. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE_II
2. Візит Івана Павла II в Україну. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%82_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B0_II_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83
3. Папа Іван Павло II прагнув свободи для людей, а не повалення комунізму. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30187390.html>
4. «Слова папи Івана Павла II про справжню свободу і Україну були передвісниками подій Помаранчевої революції і Революції гідності». Глава УГКЦ. URL: https://archives.ugcc.ua/articles/slova_papi_%D0%86vana_pavla_%D0%86%D0%86_pro_spravzhnyu_svobodu_%D1%96_ukrainu_buli_peredv%D1%96snikami_pod%D1%96y_pomaranchevoi_revolyuts%D1%96i_%D1%96_revolyuts%D1%96i_g%D1%96dnost%D1%96_glava_ugks_93655.html?utm_source=chatgpt.com
5. Понтифікат Івана Павла II у документах КДБ. Погляд на Папу з Києва. Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.ua/pontifikat-ivana-pavla-ii-u-dokumentah-kdb-roglyad-na-papu-z-kiyeva_n139128
6. Вплив енциклік Івана Павла II на соціально-політичні процеси в Польщі. Науковий вісник Полоністики. URL: https://polonistyka.zu.edu.ua/article/view/315665?utm_source=chatgpt.com
7. Зустріч, що змінила життя багатьох: свідчення про візит Папи Войтили до України. Vatican News. URL: <https://www.vaticannews.va/uk/church/news/2021-06/svidchennya-pro-vizyt-papy-ivana-pavla-ii-do-ukrayiny.html>
8. «Іван Павло II був Папою українського суверенітету», – Блаженніший Святослав на конференції у Познані. Синод Єпископів УГКЦ. URL: <https://ugcc.ua/data/ivan-pavlo-ii-buv-paroym-ukraynskogo-suverenitetu-blazhennishyy-svyatoslav-na-konferentsiy-v-poznani-6586/>
9. Рівно 20 років тому Україну відвідав Папа Іван Павло II: як це було. Главком. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/istorichniy-vizit-rivno-20-rokiv-tomu-ukrajinu-vidvidav-papa-ivan-pavlo-ii-yak-ce-bulo-764522.html>
10. Іван-Павло II – Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-13439>
11. ChatGPT (GPT-4) / OpenAI. URL: <https://chat.openai.com>